

માર્ગાનુસારીનું પ્રથમ લક્ષણ—

—ન્યાયસંપન્નવિભવ

નીતિ-અનીતિના દ્રવ્યનો પ્રભાવ

આપણા જૈનશાસ્ત્રમાં માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણો પૈકી પ્રથમ ગુણ ‘ન્યાયસંપન્નવિભવ’ આવે છે. ન્યાય એટલે શુદ્ધ વ્યવહાર, તેથી આ લોક અને પરલોકનું હિત-કલ્યાણ થાય છે. દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ અને રહસ્યભૂત ઉપાય ન્યાય જ છે, એમ સિદ્ધાંતવાદીઓ કહે છે. ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યની પ્રાપ્તિમાં તેના અંતરાય કરનારા કર્મનો અવશ્ય નાશ થાય છે. તે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી ઉત્તર-કાળે એટલે આગામી કાળે અર્થસિદ્ધિ-ધૃષ્ટિત વૈભવની પ્રાપ્તિનો આવિર્ભાવ થાય છે. અન્યાયથી વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરવામાં દ્રવ્યલાભ થાય અને ન પણુ થાય, પરંતુ પરિણામે હાનિ તો નિઃસંદેહ અવશ્ય થાય છે. અન્યાયથી વ્યવહાર-પ્રવૃત્તિ કરનાર કોઈ પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયવાળા જીવને દ્રવ્યલાભ થાય છે, પણ તેવી અન્યાયી પ્રવૃત્તિથી બાંધેલા પાપ નિયતપણે પોતાનું ફળ આપ્યા સિવાય ઉપશમ પામતાં જ નથી. અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય તે આ લોક ને પરલોકમાં અહિતનું જ કારણ છે, એમાં શંકાને સ્થાન નથી.

સૌ કોઈ પોતાના અંતરાત્માને પૂછી જૂઓ કે—તમે જે ધન પેદા કર્યું છે અથવા કરી રહ્યા છો, તે ન્યાયથી કે અન્યાયથી? યાદ રાખશો કે—અન્યાયથી ઉત્પન્ન કરેલા પૈસો જીવનને ભ્રષ્ટ કરે છે. આજે સાધુઓ, ગૃહસ્થો અને રાજાઓ

સૌની બુદ્ધિમાં પરિવર્તન દેખાય છે અને પોતપોતાના ધર્મને ચૂકતા દેખાય છે. તેનું ખાસ કારણ કોઈ હોય તો અનીતિના દ્રવ્યનું અન્ન પેટમાં જાય છે તે છે. એક દષ્ટાંત આપી સમજાવીશું કે-નીતિ અને અનીતિનું દ્રવ્ય શો પ્રભાવ પાડી શકે છે?

એક રાજાને મહેલ ખંધાવવો હતો. ખાતમુહૂર્તના દિવસે રાજાએ સભા ભરી. આ સભામાં રાજા ઉપરાંત જ્યોતિષી, પ્રતિષ્ઠિત શહેરીઓ તથા અમલદારો બેઠા હતા. રાજાએ જ્યોતિષીને પૂછ્યું કે-મહારાજ! ખાતમુહૂર્તને કેટલી વાર છે? જ્યોતિષીએ કહ્યું કે-પાંચ સોનામહોર જોઈએ છે. રાજાએ કહ્યું કે-આપણી પાસે ઘણા ખજાનો છે. ખજાનચી પાસેથી જોઈએ તેટલી સોનામહોરો લઈ લ્યો. જ્યોતિષીએ કહ્યું કે-પાયામાં મૂકવા માટે તો ન્યાયનું દ્રવ્ય જોઈએ, અન્યાયનું-અનીતિનું દ્રવ્ય મૂકીએ તો એની અસર એવી થશે કે-આ મહેલ લાંબો સમય ટકી નહિ શકે. રાજાએ વિચાર્યું કે-આવડી મોટી સભા બેઠી છે તેમાંથી કોઈ ને કોઈની પાસેથી પાંચ ગીનીઓ તો મળી આવશે, એમ ધારી હુકમ કર્યો કે-જેના ઘરમાં નીતિનું દ્રવ્ય હોય તે લઈ આવે.

આપણામાં કહેવત છે કે-‘પાપ જાણે આપ અને મા જાણે બાપ.’ અર્થાત્ છોકરાનો સાચો બાપ કોણ છે તે તેની મા જાણે છે અને મેં શા પાપ કર્યાં છે તે પોતે જ જાણે. સૌ નીચું મસ્તક કરીને બેસી રહ્યા. આ જોઈને રાજા બોલ્યો કે-‘શું મારી આખી પ્રજા અન્યાયી છે? જેવો હું તેવી મારી પ્રજા!’ કોઈએ રાજાને કહ્યું કે-અમુક

ગૃહસ્થ પાસે નીતિનું દ્રવ્ય છે પણ તે આવ્યા નથી. રાજાએ
ગાડી મોકલીને તેને બોલાવી મંગાવ્યો. તે ગૃહસ્થ ગાડીમાં
ન બેઠો, પણ પગે ચાલતો રાજા પાસે હાજર થયો. હાથ
બેડીને તેણે રાજાને પ્રાર્થના કરી કે-‘ શેા હુકમ છે ? ’
રાજાએ કહ્યું કે-‘ પાંચ સોનામહોર બેઠએ છે. ’ તે ગૃહસ્થે
કહ્યું કે-‘ મારી પાસે નીતિનું દ્રવ્ય છે, પણ મહેલના પાયામાં
નાંખવા હું તે ન આપી શકું; કારણ કે-મહેલ વિષયોનું
સ્થાન બનશે, મોટી મોટી વેશ્યાઓનાં નાચ-મુજરા થશે,
મદિરા-માંસની મહેફીલો ઉડશે અને બીનશુન્દેગારોને પણ
પીડવાનું કેન્દ્ર થશે, માટે આ મહેલના પાયામાં મારું દ્રવ્ય
ન વપરાય. મને માફ કરશે ! ’ પોતાની સામે પોતાનો
પ્રબળજન આવી રીતે બોલવાની હિંમત કરે તેથી રાજા
રહેજ આશ્ચર્ય પામ્યો અને આંખ લાલ કરીને બોલી બિઠ્યો
કે-‘ તું સોનામહોર આપે છે કે નહિ ? ’ બેશીમહારાજ
બોલી બિઠ્યા કે-‘ રાજાજી હવે તો આ પૈસો પણ અન્યા-
યનો થઈ ગયો, કારણ કે-તમે અનીતિથી લેવા માંગો છો.
હવે ખાતમુહૂર્ત વીતી ગયું છે માટે તે વાતને જવા દો. ’

રાજાને મનમાં એમ થયું કે-બેશીમહારાજ નીતિ-
અનીતિના દ્રવ્યની અસરની જે વાત કરે છે તે સાચી છે
કે ખોટી, તેની મારે પરીક્ષા કરવી બેઠએ. એ પ્રમાણે
વિચાર કરીને તેમણે પોતાની એક મહોર અને પેલા
ગૃહસ્થની એક મહોર-એમ બન્ને મહોરો દિવાનના હાથમાં
મૂકી. દિવાને વિચાર કર્યો કે-શેઠની ગીની કે જે નીતિથી
મેળવેલ છે, તે હું પાપી માણસના હાથમાં મૂકું તો તેની

અસરની મને ખબર પડે. એવો ખ્યાલ કરીને પરોઢિયાના પાંચ વાગે એક મચ્છીમાર માછલાંને ટોપલો લઈને આવતો હતો તેના હાથમાં દિવાને પેલી શેઠની ગીની મૂકી દીધી. આખા દિવસમાં માછલાં વેચવા છતાં ફક્ત ચાર-છ આના કમાનાર મચ્છીમારને આમ અનાયાસે ગીની મળતાં તે રાજી રાજી થઈ ગયો. તેના મનમાં થયું કે-આજે મને વેપાર કરવાની જરૂર નથી. સીધો જઈને તે માછલાંને ધીરે રહીને પાણીમાં નાંખી આવ્યો. વળતાં તેણે એક રૂપીઆનું અનાજ, ગોળ, ઘી વિગેરે લીધું અને ચૌદ રૂપીઆ રોકડા લીધા. તેને વિચાર આવ્યો કે-હું શા માટે પાપ કરું ? હું ગમે તે ધંધો કરીશ, પણ હવે મારે પાપી ધંધો તો ન જ કરવો. આવી રીતે તે પાપી ધંધો છોડી દે છે. એ રૂપીયાથી લાવેલું અનાજ ખાતાંની સાથે એના કુટુંબને પણ એ જ વિચાર થાય છે કે-આટલા રૂપીયામાં તો આપણા ૨-૩ મહિના નીકળી જશે. ત્યાં સુધી કોઈ ને કોઈ મજૂરી શોધી લઈશું. શા માટે હવે આ પાપી ધંધો કરવો ? આ પ્રતાપ હતો એ નીતિના દ્રવ્યનો.

હવે ત્યાંથી દિવાન ગંગા નદીના કિનારા તરફ ગયો. ત્યાં જઈને જૂએ છે તો એક યોગિરાજ આસન લગાવીને સમાધિમાં મસ્ત બન્યા છે. તેનું કપાળ તેજસ્વી છે. આ યોગીની સામે આસ્તેથી પેલો દિવાન રાજાની ગીની મૂકી દે છે. થોડી વાર પછી યોગી સમાધિમાંથી જાગૃત થાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ ગીની ઉપર પડે છે. આથી ગીની ખૂબ ચક્ર-ચકિત બને છે. આ ગીનીનો પ્રકાશ યોગીની નજરે પડતાં

તેના વિચારમાં પરિવર્તન થવા માંડ્યું. તેણે સ્વતઃ યોદ્ધા માંડ્યું કે-‘ ગામના લોકો ગાંજે પીવા માટે બે પૈસા નથી આપતાં ત્યાં આ સોનામહોર ક્યાંથી ? ખરેખર, આજે ઇશ્વરે મારા ઉપલોગ માટે ગીની મોકલી છે. મારી આખી જીંદગીમાં મેં તેને જોઈ નથી. ’ એવો વિચાર કરતાંની સાથે તે વેશ્યાને ત્યાં જાય છે અને ચાલીશ વર્ષના જોગ ઉપર પાણી ફેરવે છે. આ પરિણામ છે અનીતિની ગીનીનું.

ખીજું એક દષ્ટાંત કથાનુયોગ ગ્રંથમાં આવેલું યાદ આવે છે કે-એક બારવ્રતધારી શેઠ હતા. પોતે દ્રવ્યોપાર્જન નીતિથી જ કરતાં. અનીતિની લેશ પણ વસ્તુ તેમના ઘરમાં સંઘરાતી નહોતી. શેઠ પોતે ધર્મિષ્ઠ હોઈ એક વાર સામાયિક લઈને બેઠા હતા. સામાયિક પૂરું થયે સ્ત્રીએ જમવા માટે બોલાવ્યા. શેઠ જમવા બેઠા. જમતાં પહેલાં સંકલ્પ-વિકલ્પ થવા માંડ્યાં. રસોઈ ભાવી નહિ. શંકા વ્યક્ત થઈ કે-આજે ગમે તેમ હો પણ રસોઈમાં કાંઈ પણ અનીતિનું દ્રવ્ય વપરાયું લાગે છે. પોતાની સ્ત્રીને પૂછ્યું કે-આજે રસોઈ કેના દ્રવ્યથી બનાવી છે ? શેઠાણી વિચારમાં પડી કે-બધી વસ્તુઓ આપણા ઘરની જ વપરાય છે, છતાં સ્વામી આમ કેમ પૂછે છે ! ઊઠાપોહ કરતાં યાદ આવ્યું કે-પાટોશીના ઘર પાસેથી પોતે અગ્નિ પ્રગટાવવા માટે છાણું લાવી હતી. શેઠને વાત કરી કે-આવી રીતે હું દેવતા પાડવા એક છાણું લાવેલી તેનાથી આ રસોઈ બની છે. શેઠની શંકા ખરી પડી અને પોતાની સ્ત્રીને શિખામણ આપી કે-આવી તુચ્છ વસ્તુ પણ અનીતિમય હોઈ આહાર અશુદ્ધ

બને છે અને તેથી મને આહાર ઉપર રુચિ થઈ નહિ. અહીં શેઠની સ્ત્રીએ કોઈ પણ જાતિના ચોરીના અધ્યવસાય વિના છાણા જેવી કિંમતરહિત દ્રવ્યથી બનાવેલી રસોઈ બ્યારે અશુદ્ધ નિવડી, ત્યારે જેઓ અનીતિમાં જ જીવન પસાર કરી રહ્યા છે તેઓના માટે તો પૂછવું જ શું ?

આ પ્રમાણે નીતિ-અનીતિનું દ્રવ્ય બુદ્ધિમાં પરિવર્તન કરે છે. જેઓ અનીતિનું દ્રવ્ય હંમેશાં પોતાના પેટમાં નાંખે છે, તેમને ખબર નથી પડતી કે-તેમની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે.

હવે ન્યાયસંપન્નવિભવ કોને કહેવાય ? તે ટૂંકામાં પણ જૂઠ્ઠી જૂઠ્ઠી રીતે વિગતથી વિચારી જોઈએ, કે જેથી ખ્યાલમાં રહે કે-શું કરવાથી ન્યાય અને અન્યાય ગણાય ?

સર્વ પ્રકારના વ્યાપારમાં ન્યાયપૂર્વક વર્તવું, અન્યાયથી ચાલવું નહિ. એક ભાવ કહી બીજો ભાવ કહેવો, ઉચિત રીતે નફો નહીં લેતાં રૂપીએ ત્રણ-ચાર આના કે તેથી વધુ નફો લેવો, સદ્દાનો વેપાર કરવો, નોકર ચા મજૂરને મહેનતાણા પ્રમાણે પગાર-પૂરી મજૂરી નહિ આપતાં તેની ગરજ જોઈ ઓછું આપવું; એ સર્વ અન્યાય તરીકે ગણાય છે. નોકરી કરતાં ધણીના સોંપેલા કાર્યમાંથી પૈસા ખાવા નહિ, લાંચ ખાવી નહિ, ઓછી સમજવાળા મનુષ્યને છેતરવા પ્રયત્ન કરવો નહિ, વ્યાજવટંતર કરનારે સામા ધણીને છેતરીને વ્યાજના પૈસા વધારે લેવા નહિ, માલ સેળસેળ કરીને વેચવો નહિ, સરકારી નોકરી કરનાર મનુષ્યે વહાલા થવા માટે લોકો ઉપર કાયદાવિરુદ્ધ બુલ્મ ગુજારવો નહિ, મજૂરી ચા કારીગરીનો ધંધો કરતાં રોજ લઈ કામ બરાબર

કરવું-ખોટું દીલ કરવું નહિ, નાત અથવા મહાજનમાં શેઠાઈ કરતો હોય તો પોતાથી વિકૃત મતવાળાને દ્રેષ-ભુદ્ધિથી ગેરવ્યાજબી ગુન્હેગાર ઠરાવવો નહિ, કોઈ માણસે આપણું બગાડયું હોય તે દ્રેષથી તેના ઉપર ખોટો આરોપ મૂકવો નહિ અથવા નુકશાન કરવું નહિ, કોઈને ખોટું કલંક દેવું નહિ, ધર્મ અને ગુરુને બહાને પૈસા લેવા માટે ધર્મમાં ન હોય તે વાત સમજાવવી નહિ, નોકરની સ્ત્રી સાથે અયોગ્ય કર્મમાં વર્તવું નહિ, ધર્મ નિમિત્તે પૈસા કઢાવી પોતાના કાર્યમાં વાપરવા નહિ, ધર્મ સંબંધી કાર્યમાં વાપરવા માટે પણ ખોટી સાક્ષી પૂરી પૈસા લેવા નહિ, ધર્મકાર્યમાં ફાયદો થતો હોય તે બદલ મનમાં વિચારવું કે-આપણે ધર્મને વાસ્તે જ જુદું જોલીએ છીએ-આપણા કામ માટે જુદું જોલતા નથી, તેથી તેમાં દોષ નથી એમ સમજી ઊધુંચતું કરવું, તે પણ અન્યાય જ છે. દેરાસર અથવા ઉપાશ્રયના કારભાર કરનારાઓએ તે ખાતાના મકાનો પોતાના ખાનગી કાર્યમાં વાપરવા નહિ, કોઈ માણસ નાત જમાડતો હોય તેની સાથે કાંઈ બિગાડ હોય તેથી તેનો વરો બગાડવા કાંઈ લડાઈ ઊભી કરવી, પકવાન વિગેરે ભોઈએ તેથી વિશેષ લઈ બગાડ કરવો, સંપ કરી વધારે ખર્ચ જવું અને તેને તૂટ પડે તેવી યુક્તિઓ કરવી, તે પણ અન્યાય જ છે. પરસ્ત્રીગમન કરવું નહિ, સ્ત્રી અગર પુરુષ કાંઈ સલાહ પૂછે તો જાણ્યા છતાં ખોટી સલાહ આપવી નહિ, પોતાના ધણીના હુકમ સિવાય તેના પૈસા લેવા નહિ, એકબીજાને લડાઈ થાય તેવી સલાહ આપવી

નહિ, પોતાની માન-પ્રતિષ્ઠા વધારવા માટે અસત્ય ધર્મો-પદેશ દેવો નહિ, અન્ય મતવાળો ધર્મ સંબંધી ખરી વાત કહેતો હોય, એમ છતાં ‘એ ધર્મ વધી જશે’-એમ જાણી તે વાર્તા જુટ્ટી પાડવાની કુચુક્તિ કરવી, તે પણ અન્યાય છે. પોતે અવિધિએ પ્રવર્તતો હોય અને બીજા પુરુષને વિધિથી વર્તતો જોઈ તેના ઉપર દ્રેષ ધારણ કરવો, તે અન્યાય છે. દાણચોરી કરવી, સ્ટાંપની ચોરી કરવી તેમજ ખરી પેદાશ છૂપાવી થોડી પેદાશ ઉપર સરકારને કર આપવો, તે પણ અન્યાય જ છે. ખાતર પાડવું, ફૂંચી લાગુ કરવી અથવા લૂંટ પાડવી, તે પણ અન્યાય છે. ગુણવંતા સાધુમુનિરાજ, દેવ, ગુરુમહારાજ, તેમજ શુદ્ધ ધર્મનાં અવર્ણવાદ બોલવા નહિ તથા કન્યાનો પૈસો લઈ પોતે વિવાહ કરવો નહિ. આ સિવાય બહુ પ્રકારે અન્યાય થઈ શકે છે. તે સર્વ ત્યાગ કરીને વ્યાપાર કરી અર્થાત્ શુદ્ધ વ્યવહાર ચલાવવો, તે માર્ગાનુસરીનું પ્રથમ લક્ષણ છે. આ એક જ લક્ષણ સમુચિત રીતે આવે તો માર્ગાનુસરીના બીજા લક્ષણો પણ સાંકળના અંકોડાની માફક પ્રાપ્ત થાય છે. આ સત્ય હંમેશાં યાદ રાખવાનું કે-આ દુનિયામાં આપણે એક ગુણ સર્વોંશે ગ્રહણ કરીએ અથવા ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરીએ, તો બીજા સદ્ગુણો પણ તેની પછવાડે ચાલ્યા આવે છે. આ વાત બહુ ધ્યાન રાખી મન ઉપર ઠસાવવા જેવી છે. દાખલા તરીકે-કોઈ માણસ સર્વોંશે પ્રમાણિપકણું ગ્રહણ કરે અથવા તેવા થવા મહેનત કરે, તો તે કદી હિંસા કરે નહિ, અસત્ય બોલે નહિ-એ સર્વ મહા-

પાપો પતી જાય છે; કારણ કે-જે તેની ઊંડી વિચારણા ચાલે તો તેને જણાઈ જાય છે કે-આ સર્વ કૃત્યોનો પણ અપ્રમાણિકપણામાં જ સમાવેશ થાય છે. મનુષ્ય પાંચ-સાત બાબતોને ન વળગતાં આ એક જ ગુણને ગમે તે લોગે વિકસાવવા પાછળ જો આખી જીંદગી અર્પણ કરે, તો તે સર્વ પ્રકારના ઐહિક અને પારલૌકિક લાભો મેળવી શકે છે.

ગૃહસ્થને આ (માર્ગાનુસારી) સામાન્ય ધર્મ છે. આ ગુણો આવ્યા પછી જ વિશેષ ધર્મ સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અર્થાત્ સમકિત પણ આ માર્ગાનુસારીના ગુણો આવ્યા હોય તો જ આવે, અન્યથા શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મને માનતો છતો મિથ્યાત્વી સમજવો; કારણ કે-જેને દેવ-ગુરુ-ધર્મ માને છે, તે દેવે, ગુરુએ કે ધર્મે માર્ગાનુસારીથી વિરુદ્ધ વર્તવાની આજ્ઞા જ કરી નથી : તો પછી જો તે દેવ-ગુરુ-ધર્મને માનતો છતો તેમની આજ્ઞાને, કાયદાને, નિયમને ન અંગીકાર કરે, તો તેવો પુરૂષ વસ્તુતઃ દેવ-ગુરુ-ધર્મને માનતો કેમ કહી શકાય ? જરા ઊંડી બુદ્ધિએ વિચાર કરવાથી આ સમજી શકાય તેવું છે. આ સામાન્ય ગુણો આવ્યા વિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં તો શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મની માનીનતા સમાઈ જાય છે.

